

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА

ЛЕВЧЕНКО ВАЛЕРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 94(477.74):378.637“ 1920/1930”(043.3)

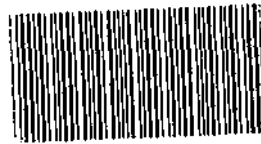
**ІСТОРІЯ ОДЕСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ
(1920-1930 РР.)**

07.00.01 - історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

16.10.09

1552831

NR 0115

Одеса - 2009

Рєор
131709

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

- Науковий керівник:** кандидат історичних наук, доцент
ПОПОВА Тетяна Миколаївна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова, професор кафедри
нової та новітньої історії.
- Офіційні опоненти:** доктор історичних наук, професор
КУЛЬЧИЦЬКИЙ Станіслав Владиславович,
Інститут історії України НАН України, завідувач
відділу історії України 20-30-х років ХХ століття;
- доктор історичних наук, професор
НЕПОМНЯЩИЙ Андрій Анатолійович,
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського, професор кафедри історії
України та допоміжних історичних дисциплін.

Захист відбудеться «04» листопада 2009 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Єлисаветинська, 12, ауд. 9).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розісланий «05» листопада 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

Н. О. Петрова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вхідження України до світового геополітичного й інтелектуального простору потребує формування наукової еліти, яка б відповідала сучасним стандартам. Пошук шляхів оновлення, у першу чергу, університетської освіти в наш час стає пріоритетною проблемою інтелектуальної спільноти. Вирішення даної проблеми передбачає ретроспективний аналіз історико-культурної спадщини України, особливо на зламі епох її історії, до яких відноситься і період від 1920 до 1930 року, коли здійснювався інтенсивний пошук шляхів створення соціальної системи на нових політико-ідеологічних основах марксизму й одночасно вироблялись принципи націотворення. У цих умовах радикальна реорганізація системи вищої освіти була неминучою. Знищення університетської системи і поява на її основі нових видів вищих навчальних закладів (ВНЗ) і науково-дослідних установ (НДУ), серед яких - інститути народної освіти (ІНО), стали специфічною ознакою реформаційного процесу в УСРР. Зрозуміти причини цього явища, досягнення і прорахунки, позитивні і негативні риси, реальні результати, усвідомити переплетіння старих і нових традицій, які призвели до нового етапу в університетській історії, є необхідною складовою у вирішенні проблем сучасної історії культури і вищої школи України.

Одеський інститут народної освіти (ОІНО), утворений 1920 р. (впродовж 1920-1922 рр. ІНО були створені в Києві, Харкові, Катеринославі, Ніжині, Полтаві, Кам'янець-Подільську, Житомирі, Миколаєві, Херсоні, Чернігові, Вінниці, Глухові), став провідним ВНЗ у південному регіоні, важливим центром наукового життя, спадкоємцем Новоросійського університету (НУ). Частина високопрофесійних кадрів останнього склали ядро професорсько-викладацького штату ОІНО, вносячи досвід «старої школи», «університетської науки» в нову освітню структуру. Історія ОІНО постає не лише через вивчення його структурних підрозділів, організації навчального процесу і науково-дослідної роботи, а й через історію людей - викладачів, аспірантів, студентів. З ОІНО пов'язані імена багатьох відомих в українській і світовій спільноті вчених: О. Алексеев, Б. Бабкін, Я. Бардах, В. Богатський, Й. Вайнштейн, Б. Варнеке, Б. Дінабург, Д. Добросердов, Д. Елькін, В.Каган, М. Кастерін, Є. Кирилов, В. Лазурський, М. Ланге, В. Лебедев, М. Лігнау, Б. Ляпунов, М. Мандес, О. Покровський, Ф. Порошко, П. Потапов, Ю. Рабинович, В. Рубінштейн, А. Сапегін, Д. Свиренко, М. Слабченко, Г. Танфільєв, І. Тимченко, П. Тихомиров, О. Томсон, Д. Третьяков, А. Флоровський, С. Шатуновецький та інші. Чимало випускників ОІНО стали відомими діячами науки і культури, серед яких: З. Аксентьева, С. Белозоров, Л. Верещагін, Ф. Гантмахер, С. Кірсанов, В.Ковальський, М. Крейн, Л. Рубенчик, М. Рубінштейн, М. Савчук, Д. Шаміс, П. Ширшов, З. Шнеер, І. Яцько та інші.

Академічний аспект актуальності теми в тому, що історія ОІНО ще не ставала предметом спеціального дослідження. Реконструкція історії ОІНО дасть можливість

розширити історичний ретроспект як історії ІНО, так й історії вищої школи в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукових тем кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І.І. Мечникова: «Становлення і розвиток вищої національної школи на Півдні України» (номер державної реєстрації 0202U002466), «Питання нової та новітньої історії: глобальний та регіональні аспекти» (номер державної реєстрації 0101U008294).

Мета дослідження - комплексне висвітлення процесу створення, функціонування і реорганізації ОІНО як певного виду ВНЗ в системі вищої освіти УСРР 1920-х рр.

Дослідницькі завдання:

- проаналізувати процес реорганізації вищої школи Одеси від 1920 до 1930 року;
- усвідомити процес структурування ОІНО, що відобразив пошуки українського радянського уряду в галузі створення нової системи вищої освіти УСРР;
- виявити специфіку організації управління, навчальної і науково-дослідної роботи в ОІНО як особливого виду навчального, наукового і культурного центру;
- визначити основні напрямки в проведенні кадрових змін в ОІНО як віддзеркалення політики уряду по відношенню до вищої школи в 1920-ті рр.;
- дати видо-типову характеристику ОІНО в системі вищої освіти УСРР;
- показати місце ОІНО в системі ВНЗ УСРР, його роль у культурно-просвітницькому процесі й професійній підготовці педагогічних кадрів;
- досягнути позитивний і негативний досвід реформування вищої освіти в УСРР у 1920-ті рр. на прикладі історії ОІНО.

Об'єкт дослідження - ОІНО як певний вид ВНЗ в системі вищої освіти України 1920-х рр.

Предмет дослідження - історія ОІНО, виникнення, функціонування і трансформація цього навчального і наукового центру в контексті реформування вищої школи в Одесі.

Хронологічні рамки дослідження від 1920 до 1930 року - час існування ОІНО.

Територіальні межі охоплюють терени міста Одеси, в якому діяв ОІНО.

Методи дослідження обумовлені специфікою об'єкту і предмету, мети і завдань дослідження та включають принципи: історизму, об'єктивності, толерантності, багатовимірності; підходи: конкретно-історичний - до аналізу фактів про об'єкт (розгляд об'єкту та його інтерпретацій в конкретній історичній й історіографічній ситуаціях); персоніологічний (вивчення історії ОІНО крізь призму діяльності конкретних осіб - представників владних структур, викладачів, аспірантів, студентів тощо); проблемно-хронологічний (історія ОІНО розглядається з урахуванням

стадійності його функціонування, еволюції його структури і основних проблем, обумовлених постановкою мети і завдань дослідження); комплексний, у відповідності з яким об'єкт розглядається як комплекс соціокультурних й інтелектуальних складових. Дослідження фактуальної бази здійснювалось із застосуванням методів - загальнонаукових (аналіз, синтез тощо), спеціально-наукових: історико-генетичного - для реконструкції процесу виникнення, функціонування і трансформації об'єкту; історико-порівняльного - для виявлення загальних рис і специфіки ОІНО в системі вищої освіти УСРР в 1920-ті рр.; історико-типологічного- для визначення ОІНО як виду і типу науково-освітнього центру; історико-системного - при аналізі ОІНО як компоненту системи вищої школи; міждисциплінарних (статистичного, із арсеналу наукознавства і біографістики).

Наукова новизна одержаних результатів. В роботі вперше історія ОІНО розглядається як самостійна наукова проблема, для вирішення якої здійснено комплексний підхід. Вперше вироблена чітка схема еволюції системи вищої школи в Одесі в 1920-1930 рр.: проаналізовано процес структурування ОІНО та його подальшу трансформацію в Одеський державний університет (ОДУ). Досліджено механізм керівництва вищою школою Одеси, зокрема - ОІНО, та визначена структура ОІНО, система його різноманітних підрозділів (керівні органи, факультети, відділення, кафедри тощо). Вивчена організація навчального процесу і науково-дослідницької роботи в ОІНО та подано форми і основні напрямки наукових праць. Проаналізовані форми і методи кадрової політики: пролетаризація, «коренізація», репресивна політика. Систематизовано матеріали по складу викладачів, студентів і випускників.

Виявлено і введено до наукового обігу значне коло раніше не опублікованих архівних матеріалів.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертації можуть використовуватися при підготовці проектів реформування вищої школи в Україні, при написанні узагальнюючих праць і підручників з історії України; при читанні спецкурсів з історії України, історії освіти, історичного краєзнавства й історії педагогіки, при розробці спецкурсу з історії ОНУ імені І.І. Мечникова та при підготовці довідково-бібліографічних видань.

Апробація результатів дослідження відбулася у формі доповідей на шести міжнародних наукових конференціях: «Музей. Історія. Одеса» (Одеса, 2001), -VI читання пам'яті професора П. Каришковського (Одеса, 2004), «Образи університетів в публіцистиці та історіографії» (Харків, 2004), «Одеса та єврейська цивілізація» (Одеса, 2006), «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса, 2007, 2009).

Публікації. Результати дослідження відображені в 17 наукових статях, з яких 9 опубліковані у фахових виданнях, 8-у збірках статей і матеріалах конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями та побудована за проблемним принципом. Робота складається зі вступу, п'ятьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 355 сторінок, з них основного тексту - 193 сторінки, список використаних джерел-45 сторінок (550 найменувань) і 35 додатків - 117 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання роботи, окреслено хронологічні межі, визначено методологію, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, рівень апробації та структуру дисертаційного дослідження.

Перший розділ **«Історіографія та джерельна база дослідження»** складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Стан наукової розробки теми»* проведено аналіз наукових досліджень, який дозволив зробити висновок, що в історії вивчення ОІНО за хронологічним принципом можна умовно виділити три періоди: 1) 1930-ті - перша половина 1950-х рр.; 2) друга половина 1950-х рр.-рубіж 1980-90-х рр.; 3) 1990-ті рр.-донині. За проблемним принципом весь науковий доробок можна умовно поділити на три групи: 1) узагальнюючі видання з історії культури, науки і вищої освіти УСРР в 1920-ті рр., в яких фрагментарно висвітлюється історія діяльності ІНО; 2) праці з історії одеських ВНЗ, де розглядаються певні питання існування ОІНО як структурного компоненту системи вищої школи; 3) роботи з історії ОІНО, його складових частин, адміністративно-педагогічного і студентського складів (біографічні й бібліографічні праці).

Аналіз стану наукової розробки теми дисертаційного дослідження дозволяє говорити про те, що до цих пір історія ОІНО не була предметом спеціального вивчення. Її історіографічне опанування протягом 1930-х - кінця 1980-х рр. здійснювалось фрагментарно в контексті дослідження проблем історії культури, освіти і науки (М. Бистров, А. Бондар, А. Бутягін, В. Дядиченко, І.Золотоверхий, Н.Комаренко, Ф. Лось, В. Сарбей, Л. Тендерес, Ш. Чанбарисов, Г. Шевчук, Г. Ясницький та інші), історії інтелігенції (Н. Катунцева, В. Ульяновська, Л. Іванова, Л.Ткачова та інші), історії міста Одеси та його ВНЗ, історії життя і діяльності окремих вчених - Г.Танфільєва, Д.Третьякова, П.Потапова, С. Рубінштейна та інших. Значною синтетичною працею цього періоду з історії вищої освіти УСРР є праця «Вища школа Української РСР за 50 років (1917-1967 рр.)», в якій дана характеристика розвитку вищої школи у 1920-ті рр. Історія ОІНО в цей період досліджувалась в контексті історії ОДУ; в цих виданнях було закладено підвалини для вивчення історії ОІНО як складової частини ОДУ. Всі ці розвідки базувалися на марксистсько-ленінській методології і загальній концепції історії радянського періоду, яка отримала свої найбільш розвинені форми в 1960-1980-ті рр.

На рубежі 1980-1990-х рр., в процесі трансформації геополітичної системи в Східній Європі, розпаду СРСР і утворення незалежних держав, у межах формування національних історіографій закономірно постало завдання переосмислення історіографічного спадку радянської науки, що обумовило інтенсивний пошук як нових методологічних підходів, так і нової емпірики. Впродовж 1990-х- 2000-х рр. вивчення теми «Історія ОІНО» набуло нового якісного рівня завдяки появі фундаментальних досліджень, в яких була запропонована нова парадигма історії України 1920-х рр. (В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький, В. Ченцов, Ю. Шаповал та інші). Окремим питанням історії вищої освіти була присвячена увага в монографічних і дисертаційних дослідженнях (А. Алексюк, Д. Бачинський, В.Борисов, І. Ващенко, І. Кліцаков, М. Кузьменко, В. Липинський, Н. Литвин, В. Майборода, М. Марчук, В. Масненко, М. Мірошніченко, О. Осмоловська, М. Поляков, М. Попович, В. Савчук, А. Сасімов, О. Удод, С. Чернявська та інші). Важливим явищем стала поява перших варіантів осмислення проблем історіографії вищої освіти в перше десятиріччя радянської влади (В. Коцур, А. Непомнящий, А. Парфіненко, С. Посохов, О. Ситніков, Ю. Чирва, О. Ясь). Вивчалась історія науково-дослідницьких установ Одеси та її представників (С. Водотика, В. Заруба, А.Кравченко, Л. Савенок, П. Тронько, О. Багдашина, О. Юркова, І.Матяш, В. Майборода звернувся до історії ІНО як провідних закладів у розвитку системи вищої педагогічної освіти УСРР в 1920-ті рр. Важливою віхою в дослідженні історії ІНО стало предметне звернення до історії окремих закладів даного виду - Харківського ІНО (О. Рябченко) і Київського ІНО (О. Ляпіна).

Регіональна історіографія поповнилась дослідженнями, присвяченими ювілейним датам низки ВНЗ Одеси, які під час їх організації та створення мали спадкоємні зв'язки з ОІНО. У відповідних розділах праць - «Очерки развития науки в Одессе», «Історія Одеського університету (1865-2000)» й «Історія Одеси» - змальована панорамна картина створення та діяльності його структурних підрозділів, наукових шкіл, доробку вчених, життя та долі викладачів і випускників. Узагальнюючі біографічні нариси про велику кількість представників педагогічного складу ОІНО наведені у виданнях «Професори Одеського (Новоросійського) університету» і «Випускники Одеського (Новоросійського) університету». Предметом спеціальних досліджень стали статті окремих вчених ОІНО - М. Слабченка, Р. Волкова, Є. Щепкіна, Д. Третьякова, С. Белозорова та інших. Все це сприяло постановці і першій спробі предметного, цілісного вивчення історії ОІНО.

Підрозділ 1.2. *«Огляд джерел»*. Джерельну базу дослідження склали як архівні документи, так і опубліковані матеріали, що представляють різні види історичних джерел: законодавчі й нормативні документи органів влади; діловодна документація; судово-слідчі й статистичні матеріали; періодична преса; джерела особистого походження (спогади, щоденники, автобіографії, епістолярна спадщина); публіцистика; наукова література.

Особливу цінність представляють матеріали 14 фондів 4 архівів (Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Державний архів Харківської області, Державний архів Одеської області, архів Управління служби безпеки України в Одеській області). Серед них: закони, накази та постанови, уряду і народного комісаріату освіти (НКО) УСРР, що стосуються як загальних положень про реорганізацію системи освіти в Україні, так і безпосередньо ОІНО; документи офіційно-ділового й особистого характеру, що містять статистичні дані та біографії викладачів і студентів. Матеріали, що містяться в архівно-слідчих справах репресованих громадян фонду припинених справ (фонд «П»), а саме: анкети та особисті документи звинувачених і протоколи допитів є суттєвими для відтворення картини суспільного життя і умов праці викладачів і студентів ОІНО, репресивних заходів і реабілітаційного процесу. Більша частина архівних матеріалів з 227 використаних справ вводиться до наукового обігу вперше.

Публіцистичні джерела представлені статтями в різноманітних періодичних виданнях, які написані чиновниками апарату НКО УСРР (Т. Внуков, Г. Гринько, Я. Ряппо, П. Самулевич, М. Скрипник, Є. Щепкін та інші) і провідними науковцями (А. Кримський, Н. Мірза-Авак'янц, С. Семковський, М. Слабченкота інші) містять значний емпіричний матеріал, конкретні факти про навчально-виховний процес, наукову роботу тощо. Джерельну базу доповнюють спогади й епістолярна спадщина сучасників тих подій (С. Боровой, С. Єфремов, М. Слабченко, А. Флоровський), які допомогли відтворити явища і процеси в житті ОІНО. Зібрана джерельна база та її опанування дозволили створити фактуальну базу роботи, яка стала основою історіографічного синтезу.

Другий розділ **«Еволюція системи вищої освіти в Одесі»** характеризує загальну систему вищої освіти УСРР, зміни, що відбувалися в її структурі й управлінні в Одесі.

У підрозділі 2.1. *«Реорганізація вищої школи: від Новоросійського університету до Інституту народної освіти»* розглянуто процес трансформації ВНЗ Одеси в системі вищої освіти УСРР від НУ до реорганізації ОІНО у три профільні інститути. Внаслідок трансформації вищої школи у середині 1920 р. було втрачено її найважливішу самостійну науково-педагогічну одиницю-університет. На базі його факультетів були створені нові інститути, які за структурою, викладацьким складом, навчальними програмами певним чином відрізнялися від свого попередника. У новостворених закладах продовжувалася викладацька діяльність педагогічних кадрів колишніх факультетів НУ. Зазначено, що структура, типи і час створення ІНО у різних містах УСРР були різними. Досліджено процес розвитку місцевих органів управління системою вищої освіти від Губернського відділу народної освіти до Головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти. Зазначено, що в перші роки радянської влади керівництво вищою освітою визначали авторитарні урядові заходи. Управління ВНЗ здійснювалося на основі

положень НКО УСРР, які фактично ставали статутами вищої школи та з деякими доповненнями діяли до 1930 р. Ці положення ліквідували автономію вищої школи. Водночас із введенням нових форм управління у вищій школі закріплювались позиції комуністичної партії, що призвело до створення в усіх ВНЗ партійних осередків і запровадження інституту політкомісарів.

Підрозділ 2.2. *«Процес структурування ОІНО»* характеризує місце закладу в системі вищої освіти як регіонального, так і республіканського підпорядкування та процес утворення і змін, що відбувалися на той час. Водночас відмічена реакція викладачів ОІНО на урядову політику в системі вищої освіти. Так, одна частина вчених брала активну участь у проведенні реформи системи вищої школи (Р. Волков, М. Ланге, Є. Щепкін та інші), а друга (Б. Бабкін, М. Кастерін, А. Флоровський та інші) виступала проти ліквідації автономії ВНЗ.

У підрозділі 2.3. *«Реформування вищої школи та ліквідація ОІНО в 1930 р.»* показано, що наприкінці 1920-х рр. за ініціативою влади відбувся поворот у напрямку розвитку вищої школи, який мав на меті рішучу трансформацію мережі ВНЗ, структурну реорганізацію управління і навчального процесу. Керівництво країни накреслило реорганізацію системи вищої освіти за принципами єдиновладдя і централізованого планування. У липні 1928 р. ЦК ВКП(б) запропонував розпочати уніфікацію системи народної освіти в СРСР; протягом літа 1930 р. союзний уряд низкою постанов провів повну реорганізацію системи вищої освіти в УСРР. Внаслідок цих реформ на базі ОІНО з'явилося три нових ВНЗ: інститут соціального виховання, фізико-хіміко-математичний інститут (ОФХМІ) та інститут професійної освіти (ОІПО). Уніфікація освітньої системи УСРР мала позитивний наслідок відродження 1933 р. університетів, що сприяло підвищенню рівня вищої освіти і підготовки наукових кадрів. Базою для відродженого ОДУ стали ОІПО і ОФХМІ.

Третій розділ *«Організація діяльності та управління ОІНО»* присвячений загальній характеристиці інституту, дослідженню змін, що відбувалися в його структурі та управлінні за період існування.

У підрозділі 3.1. *«Загальна структура інституту»* зазначено, що за часом створення і структурою ОІНО відрізнявся від решти ІНО, насамперед, Харківського і Київського. За весь період існування ОІНО в його складі у різні періоди діяли чотири факультети: політичної освіти, соціального виховання, професійної освіти і робітничий факультет. Вони суттєво відрізнялися один від одного за своїми завданнями; крім того ці завдання неодноразово змінювалися, що призвело до змін в організаційній структурі факультетів та інституту.

Підрозділ 3.2. *«Структура факультетів»* характеризує структурні підрозділи закладу. Факультет соціального виховання протягом десяти років існування став проміжною ланкою у спадковості закладів педагогічної освіти в Одесі між різноманітними педагогічними ВНЗ. Незважаючи на заплутані і звивисті шляхи розвитку структури педагогічної освіти в Одесі, зміну назв ВНЗ та їх місця в системі

освіти, факультету вдалося не тільки зберегти, а й примножити традиції своїх попередників у вихованні та підготовці професійних педагогів.

Факультет професійної освіти можна вважати прямим спадкоємцем НУ. Організований на його матеріальній та інтелектуальній базі, факультет увібрав у себе університетські традиції і став основним в інституті. Всебічний аналіз його діяльності дозволяє стверджувати, що протягом 1920-х рр. ці традиції зберігались завдяки підтримці представників професорсько-викладацького складу, які раніше працювали в університетах Російської імперії, а згодом склали основу педагогічного штату факультету. Його структурна, організаційна й функціональна база пройшла складний шлях еволюції. Керівництво НКО УСРР бачило призначення факультету в підготовці фахівців для задоволення потреб радянської держави. Завдяки могутньому науково-педагогічному потенціалу функціональні принципи вищої освіти на факультеті були збережені.

Починаючи від першого навчального року і до останнього ОІНО пройшов складний шлях організації структури. Він став провідним ВНЗ України для підготовки великої кількості фахівців, здатних налагодити успішний розвиток всіх галузей народного господарства. Завдяки величезним організаторським здібностям професорсько-викладацького складу було налагоджено дружню співпрацю педагогічного штату і студентства, збережено і продовжено традиції класичної вищої освіти.

Четвертий розділ «**Навчальний процес та наукові дослідження в ОІНО**» має два підрозділи, в яких проведено аналіз навчально-методичного і наукового процесів.

У підрозділі 4.1. «*Навчально-методична робота*» доведено, що навчальні плани в ОІНО змінювались не тільки щорічно, але й протягом одного навчального року. Це робилось з різних причин, які часто нічого спільного з раціоналізацією навчального процесу не мали. Застосовувались різноманітні форми, засоби та методи навчання при відсутності єдиних стандартів. Спроби НКО УСРР активізувати процес навчання були не завжди виваженими, а інколи суперечили думці педагогічного штату. У той же час в ОІНО сформувались найважливіші компоненти системи підготовки національних педагогічних кадрів (євреїв і німців). Удосконалювались форми і методи навчально-виховного процесу, розвивалася мережа інституту, формувалася штат викладацьких кадрів.

Попри труднощі навчання, пов'язаних для багатьох студентів з освітнім рівнем, переважна більшість з них ставилася до навчання дуже серйозно та демонструвала належний рівень знань.

У підрозділі 4.2. «*Форми і напрямки наукової діяльності вчених*» зазначено, що НДУ при ОІНО, до складу яких переважно увійшли вчені НУ, продовжували традиції останнього та сконцентрували проведення наукових досліджень з окремих галузей знань. Діяльність цих установ при ОІНО як самостійних структур з різних галузевих

дисциплін становила певний етап у розвитку науки і відіграла велику роль у підготовці науково-педагогічних кадрів для всієї мережі навчальних закладів не тільки Одеси, але й інших міст країни. Тематика досліджень, зростаюче матеріальне забезпечення науково-допоміжних установ устаткуванням і приладами сприяли розгортанню науково-дослідницької роботи. Її результати застосовувалися в практиці різних галузей виробництва, публікувалися в наукових збірках інститутів, виданнях республіканської і союзної Академії Наук, підручниках, навчальних посібниках.

П'ятий розділ «**Кадрова політика в ОІНО**» характеризує напрямки політики радянської влади по відношенню до вищої школи в 1920-ті рр., на прикладі ОІНО.

У підрозділі 5.1. «*Формування професорсько-викладацького складу та контингенту студентів. Пролетаризація вищої школи*» доведено, що професорсько-викладацький склад за кількістю і якістю підготовки не поступався НУ. У перші роки формування викладацького складу йшло по лінії збереження основного педагогічного фонду вищої школи Одеси, більшість якого пройшла через інститут «професорських стипендіатів» (прообраз сучасної аспірантури). Вищу освіту вони отримали переважно у ВНЗ колишньої Російської імперії. З відкриттям ОІНО, склад викладачів поповнили фахівці, що мали досвід роботи у навчальних закладах Одеси, Києва, Петербурга та інших. З одного боку своєрідність процесу формування педагогічного складу та його ротація визначилися наявністю викладачів місцевої вищої школи та працівниками освіти з інших міст, які поповнювали інститут. З іншого боку - радянською владою та комуністичною партією, які контролювали кадрову ситуацію, тримали під наглядом життя та діяльність викладачів.

Адміністративний штат ОІНО переважно сформували професори НУ. Ректорами інституту в різні часи були Р. Волков, С. Дложевський; деканами і завідуючими - Ю. Оксман, П. Потапов, І. Тимченко. Вони доклали зусиль до організаційної розбудови ОІНО.

У підрозділі 5.2. «*Впровадження політики коренізації*» показано, що значна увага приділялась проблемі коренізації навчального процесу в ОІНО. У практичному здійсненні радянською владою політики коренізації в УСРР виділялися два аспекти: українізація корінного населення та культурний і економічний розвиток національних меншин. Процес українізації ОІНО проходив у важких умовах - гострої полеміки. Суперечки виникали навколо термінів проведення українізації: були спроби примусово українізації деяких викладачів, адміністрування, переключення, прискорення процесу. Хоча плани не виконувалися, керівництво інституту звітувало, що українізацію здійснюють у зазначені терміни. Педагогів, які не могли перейти на викладання українською мовою, звільняли (Б. Варнеке, М. Мандес та інші).

Однак, при всій своїй заідеологізованості і суперечливості, коренізація відіграла й позитивну роль, особливо на початковому етапі, сприяючи розширенню сфери

вживання національної мови, розвитку національної освіти, науки і культури, залученню населення до політичного життя й державного управління. Наявність в ОІНО єврейського і німецького відділень сприяло формуванню кадрів інтелігенції нацменшин, що разом із заходами по впровадженню української мови мало велике значення для національно-культурного відродження регіону.

У підрозділі 5.3. «Репресивні заходи» доведено, що на початку 1920-х рр. поступовий вплив більшовицької партії на реорганізацію ВНЗ, становлення вищої спеціальної освіти, розвиток навчального процесу і, саме головне, на особисті долі вчених, призвів до зруйнування напрацьованих десятиліттями наукових шкіл і напрямків. Якщо на початку 1920-х рр. кадрові чистки торкалися професорсько-викладацького складу, переважно у вигляді звільнення з роботи (М. Зеленецький, І. Занчевський та інші) і насильницької депортації з країни (Ф. Александров, Б. Бабкін, М. Кастерін, А. Флоровський та інші), то репресивні заходи кінця 1920-х рр. призвели до фізичного знищення багатьох «непотрібних» радянській владі викладачів (В. Герасименко, М. Слабченота інші), яких вважали реальними чи потенційними ворогами.

ВИСНОВКИ

У висновках підбито підсумки дослідження і здійснено їх узагальнення.

ОІНО являє собою визначений, конкретно-історичний вид ВНЗ педагогічного профілю в структурі вищої школи УСРР в 1920-ті рр. Поява даного виду освітнього закладу була обумовлена політико-ідеологія ними, соціальними і культурними завданнями першого десятиліття радянської системи, що обумовило перехід до нового етапу радикальних перетворень після проведення перших дискретних (в силу політичної ситуації) змін 1919 р. Реформа вищої школи, що проведена керівництвом УСРР і відповідними органами в регіонах, здійснювалась в контексті загальної програми соціалістичних перетворень в СРСР. Не зважаючи на загальну спрямованість цих реформ, їх реалізація і конкретні форми проведення мали свою регіональну специфіку.

В УСРР на відміну від РСФРР дореволюційна система університетів була скасована. Головними спадкоємцями класичних університетів - Київського, Харківського і Новоросійського - стали в 1920-1921 рр. ІНО. Інші ІНО були створені на базі середньо-спеціальних навчальних закладів (Кам'янець-Подільський трансформувалася зі створеного 1919 р. університету). Типологія ІНО в УСРР дозволяє виділити серед 13 ІНО тип «університетських спадкоємців» - КІНО, ХІНО, ОІНО, виходячи із основних параметрів спадковості: професорсько-викладацького складу, матеріальної бази, традицій навчальної і наукової роботи. Аналіз даних параметрів на матеріалах ОІНО дозволяє зробити висновок про те, що в «міжуніверситетський» період в Одесі й УСРР ОІНО став фактичним спадкоємцем НУ і сприяв збереженню і передачі ОДУ багатьох традицій університетської освіти і університетської науки.

В той же час, процес формування ОІНО як самостійного навчального і наукового центру був багатоетапним, не завжди послідовним і відображав непрості пошуки новою владою форм і засобів в реалізації програми створення радянської вищої школи.

Форми організації навчання в ОІНО з опорою на досягнення дореволюційної освіти були рішуче відкинуті з перших часів встановлення радянської влади. Викладацькому складу рекомендували вивчати «передовий» досвід організації навчання Західної Європи й Америки, де, на думку партійного апарату, у галузі вищої освіти, було більше успішних досягнень, ніж у РСФРР. Протягом 1920-х рр. в ОІНО, як і в усій вищій школі, відбулася «ера експериментування» у формах навчання, з'явилися оригінальні методики викладання, які торкнулися лекційної системи, оцінювання знань студентів, формування їх «самоуправління» на базі комсомольських і партійних організацій.

Перехід більшої частини викладацького складу ОІНО на бік радянської влади відбувся в умовах збільшення державного фінансування вищої школи, що значно поліпшило їх матеріальне становище. Однак з середини 1920-х рр. посилювався ідеологічний тиск на педагогічний штат ОІНО з боку владних структур. «Соціальні чиски» серед студентів і репресивні заходи відносно викладачів інституту негативно відобразилися на якості підготовки студентів.

Під час дискусії про ранню професіоналізацію студентів вищої школи влада залишалась на позиціях збереження уніфікації ВНЗ, відстоюючи її пріоритет. При цьому негативну роль щодо підготовки в ОІНО висококваліфікованих спеціалістів відіграла нестача навчально-методичної літератури як для українізованих структурних підрозділів інституту, так і для відділень національних меншин. ОІНО був одним із провідних центрів впровадження політики українізації, культурно-громадського життя та освіти в Україні. Заходи щодо політики коренізації навчального процесу сприяли підготовці кадрів як етнічної української інтелігенції, так і національних меншин (євреїв, німців).

Незважаючи на те, що спочатку ОІНО розглядався як суто педагогічний ВНЗ, науковий потенціал його викладачів спричинив виникнення науково-дослідницьких осередків. Внаслідок цього ОІНО почав відігравати роль провідної наукової інституції у краї. Для ОІНО, як і для решти новостворених ІНО, протягом другої половини 1920-х рр. був притаманний процес відокремлення історичних наук від суміжних гуманітарних дисциплін (філологічних, економічних тощо) у самостійний блок. Найбільшого розвою історична наука досягла в галузі україністики завдяки інтелектуальним і організаційним зусиллям академіка М. Слабченка.

Історія ОІНО дозволяє зробити висновок про те, що на зламі епох, в періоди радикальних трансформацій системи вищої освіти, багато форм, видів і методів керівництва вищою школою мають перехідний характер, обумовлений специфікою

історичної ситуації. Аналіз таких явищ на прикладі історії ОІНО (спроби знищення традицій епохи класичних університетів, ліквідація самої університетської системи, жорстка політика у відношенні кадрів спеціалістів, яка спиралась на пріоритети «поза наукових» принципів тощо) орієнтує на врахування як позитивних, так і негативних аспектів історії вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Левченко В. В. От Новороссийского университета к Институту народного образования / В. В. Левченко // Записки історичного факультету. - Одеса, 1999. - Вип. 8. - С. 195-200.
2. Левченко В. В. Дослідження та викладання історії в Одеському інституті народної освіти / В. В. Левченко // Музей. Історія. Одеса : зб. тез доп. та повід. Другої наук.-практ. конф., присвяченої 45-річчю Одеського історико-краєзнавчого музею, 16-17 трав. 2001 р.-Одеса: Принт Майстер, 2001. -С. 116-118.
3. Левченко В. В. Історія в Одеському інституті народної освіти: викладання та дослідження / В. В. Левченко // Записки історичного факультету. - Одеса, 2002. - Вип. 12.-С. 232-240.
4. Левченко В. В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти / В. В. Левченко // Записки історичного факультету. - Одеса, 2003. - Вип. 13.-С. 126—140.
5. Левченко В. В. До педагогічної та наукової діяльності М. Є. Слабченка в Одеському інституті народної освіти /В. В. Левченко // Проблемы славяноведения : сб. науч. статей и материалов. - Брянск : Изд-во Брянского гос. ун-та, 2003. - Вып. 5.-С. 179-186.
6. Левченко В. В. Новоросійський університет та Одеський інститут народної освіти: до проблеми спадкоємності традицій / В. В. Левченко // Харківський історіографічний збірник. - Х.: НМЦ«СД», 2004. - Вип. 7.-С. 102-108.
7. Левченко В. В. Викладання та дослідження археології в Одеському інституті народної освіти (1920-1930) / В. В. Левченко // Стародавнє Причорномор'я : VI читання пам'яті професора ГІ. О. Каришковського: мат. міжн. конф., 12-14 бер. 2004 р. / [редкол. : О. О. Радзіховська (голов, ред.) та ін.]. - Одеса : Астропринт, 2005. -С. 79-83.
8. Левченко В. В. Впровадження політики українізації в Одеському інституті народної освіти / В. В. Левченко // Інтелігенція і влада : громад.-політ. наук, збірник. - Одеса : Астропринт, 2006. - Вип. 8 [серія : історія]. - С. 127-139.
9. Левченко В. В. Ротація професорсько-викладацького складу з гуманітарних дисциплін в Одеському інституті народної освіти / В. В. Левченко // Науковий вісник / Одес. держ. економ. ун-т; Всеукр. асоц. молод. науковців [науки: економіка, політологія, історія]. - Одеса, 2006. - № 17 (37). - С. 140-152.

10. Левченко В. В. Спроба створення польського відділення при Одеському інституті народної освіти у 1920 році / В. В. Левченко // Поляки на півдні України. - Одеса - Ополе - Ольштин, 2006. - С. 186-188.
11. Левченко В. В. Исаак Абрамович Хмельницкий: адвокат, учёный, общественный деятель (к 145-летию со дня рождения) / В. В. Левченко // Одесса и еврейская цивилизация : сб. мат. V меж. науч. конф., 23-25 окт. 2006 г. / [редкол.: М. Рашковецкий, О. Ксендзюк]. - Одесса : Студия «Негоциант», 2007. - С. ПО- 127.
12. Левченко В. В. Володимир Якович Герасименко: доля та науково-педагогічна діяльність історика української літератури / В. В. Левченко // Науковий вісник / Одес. держ. економ. ун-т; Всеукр. асоц. молод. науковців [науки: економіка, політологія, історія]. - Одеса, 2007. - № 8 (45). - С. 203-214.
13. Левченко В. В. Організаційно-дослідницька діяльність вчених Одеси в наукових установах Всеукраїнської Академії наук / В. В. Левченко // Записки історичного факультету. - Одеса, 2007. - Вип. 18. - С. 244-255.
14. Левченко В. В. Із історії Новоросійського (Одеського) університету: професор Євген Олександрович Загоровський / В. В. Левченко // Науковий вісник / Одес. держ. економ. ун-т; Всеукр. асоц. молод. науковців [науки: економіка, політологія, історія]. - Одеса, 2007. -№ 16 (53). - С. 184-197.
15. Левченко В. В. Єврейський відділ факультету соціального виховання Одеського інституту народної освіти в системі вищої школи УСРР (1920-1930 рр.) / В. В. Левченко // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : мат. міжн. наук.-практ. конф., 26 жовт. 2007 р. - Одеса : «ВМВ», 2007.- С. 267-274.
16. Левченко В. В. «Философский пароход»: к вопросу о депортации одесских учёных в 1922 г. / В. В. Левченко // Проблемы славяноведения : сб. науч. статей и материалов. - Брянск : ООО «Ладомир», 2008. - Вып. 10.-С. 125-137.
17. Левченко В. В. Жінки-викладачі вищої школи Одеси (1917— 1930-ті рр.): історико-науковий аспект / В. В. Левченко // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук, праць II міжн. наук.-практ. конф., 10-11 квіт. 2009 р. / [відп. ред. М. І. Михайлуца]. - Одеса : «ВМВ», 2009. - С. 146-152.

АНОТАЦІЇ

Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920- 1930 рр.). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 - історія України. - Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. - Одеса, 2009.

У дисертації вперше комплексно досліджено історію ОІНО, створеного 1920 р. внаслідок реорганізації системи вищої освіти України. Досліджено процес утворення та організації його роботи. Реконструйовано структуру науково-дослідних установ, що діяли при інституті та визначені пріоритетні напрямки наукової діяльності викладачів. Окреслено тенденції, які супроводжували розвиток радянської вищої освіти в умовах формування і функціонування тоталітарної держави. Встановлено, що ОІНО в 1920-ті роки був базовим вищим навчальним закладом Одеси та одним із провідних в Україні.

Ключові слова: Одеський інститут народної освіти, вища освіта, вища школа, реорганізація, навчальний процес, викладацький штат, студентство, науково-дослідні установи.

Левченко В. В. История Одесского института народного образования (1920-1930 гг.). - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. - Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова. - Одесса, 2009.

В диссертации впервые комплексно исследована история Одесского института народного образования (ОИНО), основанного в 1920 г. вследствие реорганизации системы высшего образования Украины и присоединения к нему в 1921 г. структурных подразделений закрытого Новороссийского университета. Проведен анализ большого числа источников, обобщён опыт историографических разработок поставленной проблемы.

ОИНО представляет собой определённый, конкретно-исторический вид высшего учебного заведения, который был создан вместе с другими институтами народного образования в структуре высшей школы УССР в 1920-е годы. Прослежены этапы реорганизации высшей школы Одессы в данный период с акцентом на процессы, которые происходили в институте. Появление данного вида образовательного учреждения было обусловлено политико-идеологическими, социальными и культурными задачами первого десятилетия советской власти в УССР. Реформа высшей школы, проводимая руководством УССР и соответствующими органами в регионах, осуществлялась в контексте общей программы социалистических изменений в СССР. Несмотря на общую направленность этих реформ, их реализация и конкретные формы проведения имели свою региональную специфику.

Исследован процесс создания института; изучена организация его работы, деятельность профессорско-преподавательского состава, постановка учебного процесса и преподавания. Формы организации учебного процесса в ОИНО с опорой на достижения дореволюционного образования были решительно отвергнуты руководством с первых годов установления советской власти. На протяжении 1920-х гг. в ОИНО, как и в других высших учебных заведениях, происходила

«эра экспериментирования» в формах обучения, появились оригинальные методики преподавания, которые коснулись лекционной системы, оценивания знаний студентов, формирования их «самоуправления» на базе комсомольских и коммунистических ячеек.

Проанализирована политика формирования профессорско-преподавательского и студенческого составов в ОИНО. Намечены тенденции, сопровождавшие развитие советского высшего образования, которые отразились на положении преподавательских и студенческих кадров в условиях формирования и функционирования тоталитарного государства. С середины 1920-х гг. усилилось идеологическое давление на педагогический штат ОИНО со стороны властных структур. «Социальные чистки» среди студентов и репрессивные мероприятия в отношении преподавателей института отрицательно повлияли на качество подготовки студентов.

Прослежены организационные мероприятия, содержание и направления деятельности советского правительства по внедрению политики коренизации. Эти мероприятия способствовали подготовке педагогических кадров, как этнической украинской интеллигенции, так и национальных меньшинств (евреев, немцев). При этом недостаток учебно-методической литературы негативно сказывался в процессе подготовки квалифицированных специалистов как для украиноязычных структурных подразделений института, так и для отделений национальных меньшинств.

Несмотря на то, что в первые годы своего существования ОИНО рассматривался как сугубо педагогический вуз, со временем благодаря научному потенциалу его преподавателей он превратился и в научно-исследовательский центр. Реконструирована структура научно-исследовательских учреждений, действующих при институте, и обозначены приоритетные направления научной деятельности его преподавателей, что привело к становлению ОИНО как ведущей научной институции в регионе.

Установлено, что Одесский институт народного образования в 1920-е гг. был базовым высшим учебным заведением Одессы и одним из ведущих в Украине. За годы своего существования преподаватели института подготовили известных в будущем деятелей науки и культуры.

Ключевые слова: Одесский институт народного образования, высшее образование, высшая школа, реорганизация, учебный процесс, преподавательский штат, студенчество, научно-исследовательские учреждения.

Levchenko V. V. The History of Odessa Institute of Public Education (1920- 1930). - Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Historical Sciences degree on speciality 07.00.01 - history of Ukraine. - Odessa I. I. Mechnikov National University. - Odessa, 2009.

The dissertation provides the first complex research of the history of OIPE, which was founded in 1920 as a result of the reorganization of the system of higher education of Ukraine. The author examined the process of the institution's foundation and the organization of its work. The structure of scientific-research institutions which existed with the institute is also reconstructed as well as the priority directions of the professors' scientific work are determined. The tendencies, which surrounded the development of the Soviet higher education of formation and functioning of the totalitarian system are shown. It is determined that OIPE in 1920s was a basic institution of high education in Odessa and one of the most prominent ones in Ukraine.

Keywords: Odessa Institute of Public Education, higher education, higher school, reorganization, educational process, lecturers' staff, the students, scientific-research institutions.

Підписано до друку 29.10.2009.
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 594.

Надруковано у друкарні видавництва “Астропринт”
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.0:5.2003 р.)
м. Одеса, вул. Разумовська, 21.
Тел./факс: (0482) 37-14-25, 37-24-26, 33-07- 17.
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbi3m-odessa.com